

Rajeczky Benjamin

Zeneélet a középkori Esztergomban

Nem könnyű a mai embernek a „zeneélet” szót avval a hangsúllyal hallani, amivel a középkorban hangzott volna el. Ma a „zenét” emeljük ki —úgy gondoljuk: előnyünkre—, akkor az „élet” hordozta volna a nyomatékot, és a korszak bizony fölötte maradt volna a mi vélt gazdagságunknak. Ma a rádiós technika olyan tempóban villogtatja ránk a zenei tarkaságot, mint a nagyvárosi este a fényreklámokat —rövid izzásra üres sötétség—, akkor a szántó ember éneke olyan mélyre hatott, mint az ekéje; úgy érezte: életre kel tőle a mag. Akkor még világnézetet hordozott a zene, ma a reklámot is alig bírja. Ma nehezen sejtjük meg: mi volt az élő zene.

Az alábbi —1977-ben, a középkori Esztergomból rendezett konferenciára készült— írás Rajeczky Benjamin (1901–1989) ciszterci szerzetes, zenetörténész hagyatékából került elő. A gépírásos szöveget csak apróbb helyesírási módosításokkal adjuk közre.

A témához való belső közeledés nehézségét tetézi a mű távolsága. Jó a művészettörténésznek: szeme előtt a szín, a vonal, a tömeg, a méret, a tér, gyakran még funkciójában is él a mű, de a régi zene nyomozója elől megszökött a hang, az élő ritmus, és csak halvány emléke maradt meg az írott forrásokban. Hazai viszonylatban még külön nehézség, hogy a zenéről szóló irodalmi érteüléseink is csak szórványosak, mellékesek. Egyetlen szerencsénk, hogy a nép a középkor után még évszázadokig meg tudta őrizni a zene élő valóságát és a népzeneben finom kutatóeszközt adott a zenetörténészek kezébe.

Így, ha nem is minden fogódzó nélkül, mégis csupán szerény vázlatot rajzolhatunk Esztergom középkori zenei életéről.

A korszak társadalmi piramisában az alap szerepét játszó legszeleesebb réteget a dolgozók együttese alkotta: szolga- és szabadállapotú nép, mely az állam életét fenntartó gazdasági javakat termelte. Fölötte sorakozott az imádkozók jóval kisebb számú serege: a főpapság és a klérus, valamint a tekintélyes számú szerzetesség, a társadalom ideológiájának hordozói és terjesztői, a világnézeti alap képviselőiben a tudomány, irodalom és művészet gondozói, de mint nevük is jelezte, elsősorban közvetítők az emberiség és annak transzcendens létforrása között: erre a meggyőződésre épült az egész középkor. A harmadik, legfelső csoport, a harcolóké, hivatalból vállalta a másik kettő védelmét, ellenszolgáltatásképpen az egyiktől anyagi, a másiktól szellemi szolgáltatásokat várva. Ezt a IX–X. században kialakult rendszert nyugaton hamarabb, nálunk később kezdte módosítani a feltörő városi polgárság, a városjogok és az önkormányzat fokozatos megvalósításával.

Ennek a társadalmi építménynek minden szakaszához megfelelő zenei megnyilvánulások tartoztak, melyek világosan tükrözték az egyes rétegek egymáshoz való viszonyát is. Az alapréteg nemzeti hagyományokon alapuló, erő-

sen tradicionális jellegű népzenei vagyont az anyanyelvhez hasonlóan őrizve, nem fukarkodott vele a felsőbbekkel szemben, akár az énekmondók udvari szerepeltetésével, akár énekes népszokások városba húzódásával vagy népnyelvű énekek templomi rangosításával. A papi réteg az első nagy európai műzenét: a nagy múltú gregoriánt sajátította el, abból fejlesztett ki sajátos magyar hagyományt, és abba vont bele alacsony- és főrendűeket egyaránt, megalapozva egy zeneileg képzett értelmiséget is.

Az udvar és a főurak az európai politikába való állandó bekapcsolódásukkal a legtermészetesebb közvetítői voltak az új európai zenei divatoknak, ugyanakkor (mint még Mátyás-kori értesüléseink is mutatják) nyitottak maradtak a zenei néphagyománnyal szemben is énekmondók, hangszeres zenészek alkalmazásával, nevelésüknél fogva pedig otthonosak lettek a liturgikus zenében is. A fejlődő polgári élet sem maradt zenei vetület nélkül: városi zenészek és a külföldi egyetemeket végzett literátusok tevékenységével párhuzamosan fejlődött ki a városi plébániák többszólamú gyakorlata, illetőleg a familiáris házi zenélés.

A felsorolt tényezők nivelláló egymásrahatásán kívül még egy tényezőt kell külön kiemelnünk: a különböző zenefajták és stílusok nemzetközi vándorlását. Akár úgy vesszük, mint népmozgalom eredményét (megismerkedés az itt lakó népek vagy az ide bevándorlók zenéjével), akár mint gazdasági vagy kulturális érintkezés hatását (kereskedők, itt dolgozó iparosok, átvonuló katonaság, külföldön iskolázó magyarok közvetítette zene), akár pedig mint egy eléggé fel nem becsülhető jelentőségű, több száz éves folyamatnak: az európai vándorzenészek országjárásának lecsapódását, mindenféleképpen azt az erőt kell benne felismernünk, mely keleti színezetű hagyományos zenénket európaivá formálta.

Ennyit kell szem előtt tartanunk a középkori magyar zenélés jellegéről, hogy az esztergomi zeneéletre vonatkozó adatokat reálsan vehessük szemügyre.

Tudjuk: Esztergom kiemelkedő jelentőségű város. Már a X. században fejedelmi központ Fehérvárral együtt. A Szent István vértanúról elnevezett templomot már Géza kezdte építeni palotája mellett. Igen hamar európai város-külsőt nyert; a várban kialakult központ monumentális épületekkel gazdagodott: Szent István építtette a Szűz Mária és Szent Adalbertől elnevezett székesegyházat és az érseki palotát. Akkori leírás nem maradt ránk a városról, de gondolható, hogy a királyi udvar és a káptalan népe nem kis helyet igényelt. A Szent István-templom is társaskáptalanná alakult át, és a székesegyházétól külön papságot kapott. Gizella királynéval szolgák, vitézek, iparosok, földművesek, papok és szerzetesek is jöttek. A királyi pénzverőműhelyt is itt állította fel Szent István; Regensburgból hívta a német és olasz pénzverőmunkásokat; mindezeknek és családjaiknak a város adott szálláshelyet. Az első részletes leírás, melyet 1242-ben Rogerius váradi esperes adott *Carmen miserabile*-jében, már olyan városképet ad, amelyeneket a nyugati metszeteken látunk: a várbeli említett templomok mellett állt a Vitus-kápolna; a vár alatt terült el a fator-

nyos kőfallal körülvett királyi város, benne a Szent Lőrinc- és Szent Miklós-plébániatemplom, azonkívül a Szent Kereszt-, Szent Péter- és Mária Magdolna-templom; ott állt a ferences kolostor, a Szennye palotának nevezett nagy kőépület, a városháza és 60 kő- és faház. Az érseki városban állt a királyi vár víztornya; a külvárosokban helyezkedett el az ágostonosok Szent Anna-temploma, a domonkos kolostor a Szent Domonkos-templommal, valamint még 6 templom: Szent Mihály, Keresztelő Szent János, Szent János apostol, Szent Pál apostol, Szent Kozma és Demjén, továbbá Szent Katalin temploma. Az ispó-tály a mellette lévő Szent Balázs-kápolnával, a Tamás-hegyi és Szent György-mezei prépostság, a Szűz Máriáról nevezett bencés kolostor, a johannita lovagok szentkirályi rendháza, a Lázár-lovagok kolostora és egy mezei Mária-kápolna szintén a peremen kapott helyet. Entz Géza így foglalja össze a leírást: a városban összesen 24 templom és kolostor, három palota, két tornyos vár és 60 kőmeg faház alakított ki igazi városképet. A lakosság maga is városi jellegű volt, hiszen az iparosokon kívül olyan kereskedők lakták, akikkel IV. Béla a regálejogok bérbeadásáról tárgyalt, tehát hatalmas pénzüsszegekkel rendelkeztek. (Mikor a tatárokkal szemben Simon ispán sikeresen tartotta a várat, a városfalak végül is nem állták az ostromot, és 300 polgárosszony hiába ajánlkozott fel önként, a tatárok ezeket és a magyar, francia, olasz polgárokat legyilkolták.) A nagy kereskedőlétszám érthető: Esztergom nagy forgalmú kereskedelmi útvonalon feküdt, szárazföldi és vízi út szempontjából egyaránt. Az érsekség árumegállítási joga folytán gyakran volt vásár, ami nagy sokadalommal járt.

A legnagyobb sürgés-forgást mégis a királyi vár mindennapi élete jelentette a követségekkel, vendégekkel, látogatókkal, kérelmezőkkel, panaszosokkal és nem utolsó sorban a fényes ünnepekkel és mulatságokkal. Akkora méretű tömegek, mint Rótszakállú Frigyes kereszteseinek átvonulásakor, természetesen ritkán vonultak fel még III. Béla udvarában is, de már II. Géza idejétől meghonosodtak a lovagi tornák, melyek rengeteg idegen és hazai vendéget vonzottak, és II. Endre idejére az udvari mulatságok már olyan méreteket öltöttek, hogy Spalatói Tamás és a *Sittichi rímes krónika* ciszterci írója a tatárjárást is az elpuhult udvari élet büntetésének tekintette. (II. Endre harmadik felesége, Estei Beatrix boldogan invitálta barátnőjét, Saloméét „ad ludos et spectacula aulica“.)

Legtöbb értesülésünk éppen ebből a lovagkorszakból lévén, hajlandók lennénk arra gondolni, hogy királyaink udvara a XII–XIII. században tiszta idegen muzsikától zengett. Hiszen III. Béla francia felesége nyilván francia zenészeket is hozott magával, és az átvonuló Rótszakállú Frigyeset is „a francia módra éneklő” Friedrich von Husen kísérte; Imre király feleségével, kinek spanyol költőkirály volt az édesapja, a trubadúr Peire Vidal jött a magyar udvarba, ahol különben is francia és spanyol lovagok, olasz és francia műveltségű udvari papok között otthonosan érezhették magukat a királynő spanyol, és anyósának francia udvarhölgyei. II. Endre hadjáratában az osztrák herceg kísérijeként részt vett két nagynevű Minnesänger is: Neidhart von Reuenthal

és Tannhäuser is, nyilván bemutatva az udvarban művészetüket. Bizonyos, hogy e kornak udvari életét (amikor például II. Endre alatt egy időben 4 francia püspöke volt az országnak) nemigen lehetett elképzelni francia vándorzenészek nélkül. De az is bizonyos, hogy Anonymus, III. Béla udvari papja ismerte a parasztok mondáit és az énekmondók hősi énekeit, sőt még idézett is belőlük, és a nemzetközi vándorzenészt jelentő „joculator” szóval fordítva latinra nevüket, magyar voltukat a „joculatores nostri”: ‘a mi joculatoraink’ kifejezéssel jelzi. A névhasználat az oklevelekben meg is maradt: így IV. Béla felesége egy Szombat nevű joculatornak adományozott birtokot. Magyar nevük II. Endre idejében „regös”: egy Nagy Lajostól származó okmányban található magyarázat szerint „királyi együttívó”, mint Pais Dezső magyarázza: a valószínűleg regnek mondott királyi szimpozionok mulattató résztvevője. Szlávós néven igrícnek is nevezték ezeket a külön telepeken élő énekmondókat, akik, úgy látszik, a XIV. században már erősen kevesbednek, vándorló énekes koldusokká vagy komédiássá válnak; a XVI. század elején a Nádor-kódex ilyen szómagyarázatot ad: ‘hazugság, rút beszéd, hízelkedés, igricség’. A XV. századtól már az énekmondók hangszerjátékos minősége lép előtérbe: „lantos” néven tovább is megbecsülésben van részük, mint Tinódinál is látjuk. Koseli Miklós, a népénekek gyűjtésével is foglalkozó minorita tipikus középkori módon az elismert néposztályokhoz alkalmazkodás mértéke szerint ítéli meg a vándorzenészeket: „Vannak komédiások, akiknek mindig csúf a beszédük és az uraknak csupán hibáit és gonoszságait cselekszik: ezektől meg kell tagadni Krisztus testét. Más komédiásoknak, akik zeneszerszámokon játszanak, két fajtája van. Vannak, akik a kocsmákat járják, nem törődve, hogy jót vagy gonoszat cselekszenek, és az ilyenektől is meg kell tagadni Krisztus testét. Mások a királyok vagy fejedelmek és a tisztas polgárok otthona körül találhatóak, és azok fejének megkönnyítésére és arcuk felderítésére szolgálnak: ezeknek meg kell adni Krisztus testét, és munkájukat meg kell fizetni.” Az esztergomi udvarban nyilván egyformán megfordult a magyar énekmondó és a nemzetközi joculator; bizonyoság rá a magyar mondák továbbélése, másrészt Galeottónak az a megjegyzése, hogy Mátyás király már gyermekkorában dajkájától hallotta Roland lovag történetét (ez kedvelt darabja volt a vándorénekesnek). Az esztergomi piacon meg otthonosak lehettek azok az énekes koldusok, akik a Lázár-lovagok felügyeletére voltak bízva (nyilván a bélpoklosság veszélye miatt), és a Pozsonyi krónika szerint mint a mondabeli „gyászmagyarok” utódai kerültek oda.

A politikai élettel együtt hullámozó udvari zenével szemben a székesegyházak muzsikája a népzene hagyományos jellegét egyesítette az elméletileg megalapozott, művészi kidolgozással, stílusát biztosította az írásos rögzítéssel, előadásának színvonalát pedig gondos zenei neveléssel. Mindenekelőtt pedig szoros kapcsolatba került a liturgiához, annak eszmerendszeréhez és éltető szimbólumaihoz. Zenei alapelemeiben rokon volt a népzenevel; innen ered részben nemzeti zenekultúrákba való oly gyors felszívódása. Az elbeszélő, a drámai

és a kontemplatív vonások szerencsés találkozásával ugyanakkor az európai műzenei fejlődés megindítójaként is szerepelt.

Az esztergomi érsekség alapítása után néhány évvel, hosszú évtizedekre Anasztáz, a római Szent Bonifác és Elek kolostorának szerzetese, Szent Adalbert tanítványa került a pannonhalmi apáti tisztból az érseki székbe. Római kolostorában a Szent Benedek-rend hagyományai ötvöződtek a görög Szent Vazul-rend aszketikus szellemével; talán nem tévedés ebben a különlegesen szerencsés személyválasztásban rátalálni Esztergom liturgikus szellemének, oly tisztán liturgikus szimbolizmusának megalapozójára. Első zenei hírünk az esztergomi klerikusok köréből az ő idejére esik: a regensburgi Arnold, az ottani Szent Emmerám-kolostor szerzetese 1026-ban látogatott ide, és itt tartózkodása alatt egy új Szent Emmerám-offíciomot tanított be a káptalan klerikusainak. A sikeres előadás egyrészt annak jele, hogy az esztergomi klérus zenei képzettsége megfelelt a külföldi szakember igényeinek (talán arra is gondolhatunk, hogy a káptalani iskolában már ismerős volt Arezzói Guido szolmizációs rendszere), másrészt megerősíti a Gellért-legendának azt a hírét, hogy a Csanád vidéki magyar urak 30 gyermeke egyszerre került a püspök iskolájába, ahol Walter mester munkájával az első fiatal káptalan nevelődött belőlük. Egy akkori tehetséges fiatal hazai papság feltételezésével érthető, hogy az 1104-es és 1112-es esztergomi zsinatok már a magyar papság országos gyűlései, melyek már kizárólagosan egyházi kérdésekkel foglalkoznak, többek között a falusi papok tanulási kötelezettségével, a latin nyelv gyakorlásával (az esztergomi társaskáptalani és az udvari papság köteles volt egymással latinul tárgyalni), nem utolsó sorban pedig az egyházi ének felügyeletével, azok hivatalos engedélyezésével. Itt kell látnunk annak a meglepő egységnek kezdeteit, mely a későbbi hangjegyes kéziratokban (mint például a Bakócz-graduále körzetében is) megnyilvánul. Erre, tekintettel a pogány lázadások után behívott külföldi papok különböző vidékekről származó énekeskönyveire, sürgősen szükség is volt. A régebbi irodalom szívesen idézte Elvinus kiküldetését, aki a XII. század végén III. Béla jóvoltából került Párizsba „ad discendam melodiam”: zenei kiképzésre, valószínűleg az akkor virágzó szentviktori stílus tanulmányozására, melynek hatása az Árpád-házi szentek himnuszainak és sequentiáinak dallamain érződik, különösen szépen a Szent László-himnuszén. De nem szabad elfelejtenünk, hogy az esztergomi zenei rendezéssel együtt járó, hazai vonásokat felmutató hangjegyírás, melynek történetét Szendrei Janka dolgozta fel, Elvinus korában már régebből ismertnek mutatkozik, mint a Pray-kódex énekeiben is tapasztalható. Esztergomnak tehát már a XII. század elején olyan zenei szakemberekkel kellett rendelkeznie, akik nemcsak egy válogatott repertoár összeállítására, hanem annak stílusbeli egységesítésére, sőt adott esetekben egyes darabok megkomponálására is vállalkozhattak. Ha meggondoljuk, hogy kottás kézírataink sequentiáinak (kereken 200-ra rúg a számuk) jó 10 százaléka hazai adaptáció, formálás és kompozíció, továbbá a miseordinárium-tételek (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus) között például a Kyriék és

Sanctusok ugyanilyen arányban mutatnak fel magyar alakítást, végül pedig, hogy zenész klerikusaink, a cantorok és succentorok az igen igényes responzoriális stílusú tételek terén is figyelemreméltót alkottak (mindennek írásos bizonyítéka van a kezünkben), igen nagyra kell mondanunk azt a teljesítményt, amit káptalani iskoláink nyújtottak. Hiszen még az olyan kisebb városi iskola is, mint a sárospataki, azt a nívót tudta biztosítani, amit Szalkai primásnak itt őrzött zenei jegyzetei tanúsítanak.

Többszólamú emlékeink egy tekintélyes csoportja egy ugyancsak iskolás, improvizáló stílust őrzött meg egészen a XVI. századig, melynek kezdetei a magyar egyházalapítás korába nyúlik vissza. Országos elterjedése szintén Esztergom hatásának tulajdonítható.

A kézirat ezután megszakad. A következő, számozatlan oldalon az alábbi vázlat olvasható, majd néhány nehezen olvasható, kézirásos megjegyzés következik a népzenei maradványok három csoportjáról (a rövidítéseket vélhető teljes alakban feloldottuk). (A Szerk.)

Káptalan nívója független az érsekek személyétől (Lukács, Róbert, Ladomér, Csanád, Vitéz Jánossal szemben [egy szó elmosódott kézirásos betoldás] Hyppolit [így], Szalkai). Királyi pár. Létszám. Karpapok, altariszták, prebendáriusok. Skolárisok szerepe, annak fontossága. Orgona. Városi többszólamúság. Társulatok, színjátékok. Népzenei maradványok. 1. csoport: Ősi (?) népszokások (?). Sirató (menyasszonybúcsúztató. Lakodalmas, régibb.) Epikai. Regölés. 2. csoport. Átvett európai népszokások. Farsang, Szentiván. Virágok vetélkedése. Szt. Balázs, Gergely, Szt. István, Szt. János, Katalin. Lakodalmas, újabb. Kánai menyegző, Katekizmusi ének. Gyermekjátékok (hidas). 3. csoport. Átvett nyugati egyházi énekek.

A kézirathoz tartozik még a következő néhány oldalnyi elmosódott gépirat: a tartalmi átfedések alapján talán a teljes tanulmány történelmi vázolata. (A Szerk.)

Esztergom már a X. században Fehérvárral együtt fejedelmi központ. Martirius érsek az 1150-es években telepíti a Sziget nevű külvárosban a johanniták kolostorát, mely a lovagrend központi települése az országban. 1240-ben Rogerius váradi esperes *Carmen miserabile*-je adja a város részletes leírását. A vár alatti királyi várost fatornyokkal erősített kőfal vette körül. Az ugyancsak Várhegy alatti érseki városban a várral kapcsolatos Veprech-torony látta el a várat vízzel. Fent a várban a királyi és az érseki palota között állt a Szent Adalbert-székesegyház a Vitus-kápolnával és a Szent István első vértanú templomával. A királyi városban a Szent Lőrinc- és Miklós-plébániatemplom kívül még a Szent Péter-, a Szent Kereszt- és Mária Magdolna-templom állt, valamint a ferences kolostor, a Szennye palotának nevezett nagy kőépület, a városháza és 60 kő- és faház. A külvárosokban kapott helyet az ágostonosok

Szent Anna-temploma, a domonkosok kolostora a Szent Domonkos-templommal és még 6 templom: Szent Mihály, Keresztelő Szent János, Szent János apostol, Szent Pál apostol, Szent Kozma és Demjén, továbbá Szent Katalin temploma. Az ispotály a mellette lévő Szent Balázs-kápolnával, a Tamáshegyi és Szent György-mezei prépostság, a Szűz Máriáról elnevezett bencés kolostor, a johanniták szentkirályi rendháza és a Lázár-lovagok kolostora és egy mezei Mária-kápolna a külvárosok területén helyezkedett el, a városban így összesen 24 templom és kolostor, három palota, két tornyos vár és 60 kő-meg faház alakított ki igazi európai városképet. (Entz G., a magyar középkori város kibontakozása a műemléki kutatások nyomán.)

A 24 templom szerény számítás szerint is legalább 100 énekest foglalkoztattott, a székesegyházi skolárisokat nem számítva. A királyi építkezések III. Béla idején (Jób érsek székesegyházi építkezéseivel együtt) észak-francia hatást mutattak; érthető, mivel a király 2. felesége Fülöp Ágost francia király nővére, Margit volt, az érsek pedig francia főiskolát végzett. Biztosra vehető, hogy mindkettejük tevékenységének nemcsak az építészetben, hanem a zenében is volt franciás hatása. Ugyanakkor Anonymus Gestájából világosan kitűnik, hogy a hazai énekmondók és jokulátorok otthonosak voltak a királyi udvarban. Hogy Esztergomban testület módjára élhettek, valószínűsíti az a hagyomány, hogy az ősgesta „hétmagyarját” az esztergomi Lázár-lovagok gondozására bízták.

Az udvar kétféle zenélési gyakorlata: a magyar énekmondók és a nemzetközi zeneélet képviselőinek szereplése a világi tárgykört tartotta napirenden, elsősorban udvari szolgálatban, de nyilván érintkezésben a néppel is, mint a mondák elterjedése jelzi. De a néppel való kapcsolatuk sohasem öltött olyan intézményes formákat, amelyeneket a keresztény liturgikus nevelés hozott létre az egyházzenei gyakorlat és a nép között.

Direkt hatás a szabályosan ismétlődő istentisztelet tartalmi folyamán keresztül, közvetett az iskolai zenei gyakorlat és nevelés útján.

Anasztáz érseket Szent Adalbert hozta magával Szent Bonifác és Elek római kolostorából, ahol a Szent Benedek-rend hagyományai a görög Szent Vazul-rend aszketikus szellemével érintkeztek.

Szent István udvarában találtak menedéket lengyel és olasz földről száműzött unokaöccsei, Beszprém és Péter (Velencéből), valamint császári bátyja elől menekülő sógora, Brúnó augsburgi püspök és Edvard és Edmund angol-szász hercegek.

Esztergomban még Géza kezdte építtetni Szent István vértanú tiszteletére az érsekség alapítása után társaskáptalani egyházzá alakult első templomot. Ugyanő vetette alapját Szent Márton pannonhalmi monostorának is, melynek építkezése 1002-ben jutott befejezéshez. 1002-ben Koppány leveretése után már Anasztáz az apát, akit István 1001-ben vagy 1002 elején hívott meg a breunowi apáti székéből. A koronázás után István új templomot kezd építtetni Esztergomban Magyarok Nagyasszonya és Szent Adalbert tiszteletére, s azt a ma-

gyar egyház metropolitájának székesegyházául jelölve ki, Domokos szerzetest nevezte ki a magyarok első érsekévé, de ez nem sokáig ült az érseki széken. 1006 (1004) táján már Szent Anasztáz váltja fel, ki 1004-ben a frankfurti zsinaton —mint a „magyarok érseke”— képviselte a magyar egyházat, s még 1026-ban is vendégül látta Szent Emmerám Esztergomban járt életíróját, Arnoldot.

A jövevényt kielégíthette az esztergomi klerikusok zenei képzése, különben nem vállalkozott volna Szent Emmerám új officiumának betanítására (ennek gyors menetéből esetleg következtethetünk a Guido-féle szolmizációs módszer ismeretére, amire különben századok múlva csak Tinctoris utalásából van adatunk).

Gizellával vitézek, szolgák, iparosok, földművesek mellett papok és szerzetesek is jöttek Regensburgból, ahol Gizella nevelője, Szent Wolfgang volt a püspök. Ezek a térítők terjesztik el a császári család és a bajor-osztrák egyház kedvelt szentjeinek kultuszát hazánkban (Emmerám, Hyppolit [*Így*], Móric, György, Adorján és Lőrinc). István a salzburgi Szent Péter és a tegernseei bencés apátságokkal imaszövetséget is kötött. A bakonybéli szerzetesek Gellért kivételével alighanem mind németek voltak. A veszprémi és esztergomi apácákat valószínűleg Gizella hozta Gandersheimből, ill. Regensburgból. Az énekmester, Walter német volt. A Gellért-legenda szerint a dunántúli monostorokból Csánádra jött szerzetesek között csehek és lengyelek is voltak. Gizella révén jött Bonipert és kanonokja, Hilduin. I. András környezetében, mikor a császár Pózsonyt ostromolta, francia papok és vitézek tartózkodtak. Ekkor fogadta meg a király, hogy ha győz, az Orléans-t védő Szent Ányos tiszteletére monostort épít. István térítők iránti hívására Lüttichből jött Leodvin váradi püspök. Az 1006-i és későbbi belgiumi éhínségek idején flandriai papok jöttek népükkel együtt. I. Endre sógorának, I. Henrik francia királynak alattvalói közül vallokok települtek nagyobb tömegben Eger vidékére.

István tüstént trónralépte után vsz. Esztergomban pénzverőműhelyt rendezett be, és ott Regensburgból hívott bajor és olasz pénzverőmunkásokkal ezüstpénzt veretett.

A pogány forradalomban kipusztult, legyilkolt idegen papok helyébe Endre és Béla olasz, német és francia földről újakat hívtak.

1092 szabolcsi zsinat. Kalandosok társulatának említése.

1104 és 1112 esztergomi zsinatok már a magyar papság országos zsinatai, kizárólag egyházi kérdésekkel. Tudatlan papok tanulási kötelezettsége. Társaskanonokok és udvari papok egymással latinul beszéljenek. Celibátus megvalósítása.

XII. század végén Szent Lázár-rend szerzetesei Esztergomban ápolják a keresztes hadjáratok nyomán megszaporodott bélpoklosokat.

Ciszterciek és premontreiek állandó érintkezésben a francia anyakolostorokkal. Káptalan. II. Gézának a francia királlyal kötött szövetsége óta mind több magyar pap megy francia főiskolákra.

A bevándorlási folyamat a XII. század derekán ért tetőfokára, mikor a II. kereszties hadjárat alkalmával hazánkon átvonuló német és francia hadak révén híre kelt, hogy Magyarországon mennyi kihasználatlan, művelésre alkalmas föld van, s mily szívesen látják az idegen telepest. II. Géza korában a Rajnavidékről és Flandriából szászok, moseli frankok, flamandok és vallonok egész serege költözött magyar földre.

II. Géza óta meghonosodik a francia módra rendezett lovagtorna.

Magyar király jövedelme II. Béla idején egy szinten állt a francia és angol királyéval. Esztergom érsekéé a pénzverési jövedelem tizede.

1188: Barbarossa Frigyes fogadása Esztergomban, Margit királynéval 2000 vitéz élén. 4 szobás berendezett bíborsátor, két színültig telt magtár (három nyugati belefúllad a lisztbe).

Imre udvarában a kereszties hadakkal Európa-szerte szétáramló lovagkultúrának melegágya. Francia és spanyol lovagok, olasz és francia műveltségű papok, anyjának és mostohaanyjának francia, feleségének spanyol udvarhölgyei.

1223 tavaszán szörnyű tűzvész Esztergomban és Budán. Keletről sertés- és marhavész. Általános elégedetlenség.

1232. február 29. Róbert érsek interdictumot hirdet. A nagyböjti szertartások előtt. Nagy konsternáció.

IV. Béla a regálejöveldelmeknek esztergomi, budai és fehervári olasz és vallon kereskedőknek való bérbeadásával kísérletezik, de nem vállalják, végül is zsidók és szerecsenek a bérlők.

1242: Simon ispán a várat tartotta a tatárokkal szemben, de a város elesett, magyar, francia és olasz polgárait, köztük a 300 önkéntes polgárosszonyt megölték.

1270: IV. Bélát a ferenceseknél temették el, nem a székesegyházban.

IV. László alatt Ladomér.

(NB. A szövegben többször előforduló „spanyol” alatt hispán, még pontosabban katalán-aragóniai értendő. — A 207. lap 26. sorában az „a” és a „Bakócz” szavak közül kihagytuk a „bemutatott” szót, mely a tanulmány elhangzásának keretét adó eseményre utal. A Szerk.)